

HVAD ER PSYKOLOGIENS GRUNDLAG?

En anmeldelse af Nini Prætorius: *Principles of Cognition, Language and Action. Essays on the Foundations of a Science of Psychology.*

Dordrecht/Boston/London: Kluwer Academic Publishers 2000.

ISBN 0-7923-6231-4 (PB). 518 s.

Oliver Kauffmann

Nini Prætorius har skrevet en bog, der omhandler psykologiens teoretiske grundlag.

Dette faktum er i sig selv bemærkelsesværdigt, det forhold taget i betragtning, at Prætorius er psykolog. I almindelighed afstår mange psykologer således gerne fra at beskæftige sig med deres egen disciplins grundlagsproblemer, eller overtager blot naturvidenskabens metoder, modeller og antagelser i bestræbelserne på at få psykologien accepteret som viden-skab, som Prætorius påpeger (s. 27).

Det er endvidere bemærkelsesværdigt, at Prætorius i sin diskussion af disse grundlagsproblemer ikke blot konsekvent argumenterer imod en række dominerende anskuelser, men tillige har et originalt og sammenhængende teoretisk bud på hvorledes flere af disse problemer kan løses.

Den overordnede ramme for diskussionen i Prætorius' bog kan summeres som følger:

- Mennesker er handlende, sansende, erkendende, følende personer, der udvikler sprog, hvorigennem de kan reflektere over og meddele sig vedrørende deres handlinger, erkendelse, perceptioner og følelser. De fleste psykologer kan blive enige om, at sådanne fænomener hører psykologien til eller ligefrem definerer psykologiens genstandsområde.
- Der hersker ikke enighed om, hvorvidt eller hvorledes der kan gives en sammenhængende teori om disse psykologiske fænomeners natur.
- I det omfang psykologer implicit eller eksplicit har tilsluttet sig antagelser vedrørende disse fænomeners natur, har det i stort omfang været ved at overtage filosofiske opfattelser af naturalistisk eller konstruktivistisk art.
- Såvel naturalisme som konstruktivisme repræsenterer fejlslagne reduktionistiske teorier for psykologiske fænomener, idet de overtræder en

række fundamentale principper vedrørende nødvendige relationer mellem personers erkendelse, perception, handling og sprogbrug og den fysiske og sociale virkelighed, som disse psykologiske fænomener omhandler.

- I det omfang psykologiske teorier om bl.a. sprog, kognition og perception hviler på naturalistiske eller konstruktivistiske antagelser, er teoriene derfor forkerte.

De tre sidste punkter illustrerer målet med Prætorius' bog: Gennem en undersøgelse og kritik af forskellige filosofiske opfattelser, der dominerer moderne akademisk psykologi, vil hun argumentere for antagelser, hvis accept vil kunne medvirke til at psykologien finder sit rette fundament (s. 5). Værket ligger dermed både hvad angår intentioner og indhold klart i forlængelse af hendes disputats *Subjekt og objekt. En afhandling om psykologiens grundlagsproblemer* (1981), hvis temaer og argumenter det i flere henseender udvikler.

Hvad menes der med at spørge til psykologiens fundament?

At afgrænse en hvilken som helst videnskabelig disciplins grundlag er at definere dens unikke genstandsfelt og de begreber og metoder, der må anvendes for, på systematisk vis, at kunne undersøge dette genstandsfelts egenskaber og lovmæssigheder. En sådan afgrænsning implicerer udelukkelse af ethvert disciplinen ikke-vedkommende emne.

Som Prætorius klart gør rede for, skyldes psykologiens grundlagsproblemer imidlertid netop til dels selve denne disciplins genstandsfelt: En velkendt og afgørende hindring for psykologien i dens bestræbelse på at opnå en status som en selvstændig videnskab er og har således altid været, at dens genstandsområde på den ene side til dels spænder over fænomener, der allerede behandles af andre videnskaber såsom biologi og fysik, medens andre psykologiske fænomener på den anden side langt fra indlysende falder her indunder. Personer har ikke blot biologisk og fysiologisk beskrivbare kroppe, men tilskrives endvidere handlinger og mentale fænomener, der ikke tilsvarende indlysende kan beskrives i naturvidenskabelige termer (s. 30-31). Dette iboende skisma i psykologien kommer til udtryk gennem det forhold, at vi uvægerligt beskriver de psykologiske fænomener gennem begrebspar som 'det psykiske' og 'det fysiske', eller – dette par iklædt andre dragter – sjæl og legeme, ånd og stof, bevidsthed og hjerne/krop.

Umgængeligheden af de nævnte begrebspar i beskrivelsen af os selv synes at illustrere det forhold, at mennesket lever i såvel en fysisk, naturvidenskabeligt beskrivbar verden, som i en verden, der ikke lige så indlysende lader sig indfange af sådanne videnskaber. I det omfang psykologi-

en ikke er sig bevidst hvad der mere præcist skal forstås ved disse og andre begreber, der angiveligt meddefinerer fagets genstandsfelt – og i særdeleshed ikke er klar over hvilke relationer der måtte bestå imellem dem – er fagets fundament underbestemt. Dette forhold er der utvivlsomt mange psykologer som kan affinde sig med, men ikke Nini Prætorius.

Hvordan bestemmes psykologiens fundament?

Prætorius tager sit udgangspunkt i det forhold, at lige så uomgængeligt begrebsparret ‘psyken’ og ‘det fysiske’ (‘mind’ and ‘matter’) synes at optræde mere eller mindre eksplicit i vore dagligdags og psykologiske beskrivelser og forklaringer af menneskelige aktiviteter, har det vist sig vanskeligt at præcisere, hvad der menes med disse begreber. For at afdække psykologiens sande fundament fordres en undersøgelse af de teoretiske forsøg mennesket har gjort på at komme overens med begreberne vedrørende ‘det psykiske’ og ‘det fysiske’, hvilket med andre ord er at åbne dørene for den lange, komplekse og til dels tekniske filosofiske diskussion heraf.

Hvad filosofien angår, udviser Prætorius både tæft og mod med sin bog. Her gøres ingen brug af intuitionistisk hjemmestrikkede begrebsdannelse hvis tandsæt kun perifert, om overhovedet, griber ind i det stadigt mere omfattende maskineri af argumenter, der har arbejdet på disse problemstillinger i århundreder. Uimponeret går hun således i rette med filosoferne på den eneste måde, dette kan lade sig gøre: Ved at tage del i den filosofiske diskussion. Og det skal bestemt fremhæves, at læseren med Prætorius’ talent for at fremstille vanskelige problemer i en tilgængelig form er bragt i en ganske gunstig position hvad angår muligheden for at kunne følge hendes sværdslag med filosoferne. Selv relativt tekniske aspekter af disse stridigheder fremstår forbilledligt klart. Lad mig præcisere essensen af Prætorius’ antagelser og argumenter.

Hvad er psykologiens fundament?

Prætorius mener, at diskussionen af hvad det psykiske og det fysiske er (det ontologiske psyko-fysiske problem) ikke kan finde sted uafhængigt af diskussionen af hvorledes mennesker kan erkende en bevidsthedsuafhængig virkelighed (det erkendelsesteoretiske psyko-fysiske problem). Hun forsvarer en form for ontologisk dualisme, hvor det helt afgørende (og springende) omdrejningspunkt i hendes argumentation herfor er en antagelse om, at vi kun kan forsvare dualismen på konsistent vis på baggrund af en eksisterende nødvendig relation mellem begreber om erkendelse og virkelighed, en nødvendig relation, der på den anden side også implicerer en ontologisk dualisme.

Denne nødvendige relation er udtrykt ved det forhold, at vores meningsfulde anvendelse af disse begreber forudsætter, at vi allerede har nogen viden om og et sprog hvori vi kan udtrykke os korrekt om såvel den fysiske som den psykiske virkelighed.

Descartes' ontologiske dualisme, i overensstemmelse med hvilken psyken og det fysiske legeme er to forskellige former for substans (to forskellige værensformer), den ene tænkende og ikke-rumlig, den anden ikke-tænkende og rumlig, rejste to problemer: For det første synes psyken og legemet at stå intimt i forbindelse med hinanden, i særdeleshed eksemplificeret gennem menneskets sansning og handling, hvilket synes vanskeligt at begribe, hvis man hævder, at de i deres natur er absolut væsensforskellige. For det andet synes Descartes' argument for psykens substantialitet (gennem hans 'cogito, ergo sum') at efterlade os uden et grundlag for sikker erkendelse vedrørende eksistensen af en bevidsthedsuafhængig virkelighed.

Ifølge Prætorius illustrerer Descartes' ræsonnement for en ontologisk dualisme imidlertid netop en overtrædelse af den nødvendige relation mellem begreber om erkendelse og virkelighed: Descartes' ræsonnement er fejlagtigt, idet en anerkendelse af en ontologisk forskel mellem psykiske og fysiske (bevidsthedsuafhængige) fænomener forudsætter at vi ikke konsistent kan omtale, beskrive eller erkende indholdet af en værensform, uden at have viden om den anden værensform (s. 469). Descartes måtte som bekendt 'i stedet' ty til Gudsbegrebet for at udelukke muligheden af at rejse det skeptiske problem, at vi ikke kan vide, hvorvidt vi vitterlig erkender en bevidsthedsuafhængigt eksisterende virkelighed, eller blot ligger under for et massivt bedrag.

På denne baggrund vil det også være klart hvorfor Prætorius mener, at moderne former for filosofisk materialisme og idealisme – repræsenteret ved varianter af henholdsvis naturalisme og konstruktivisme – er selvgen-drivende antagelser. At hævde, som naturalister gør, at psyken i virkeligheden er af en natur ikke forskellig fra legemets, eller hævde, som visse radikale konstruktivister gør det, at den fysiske verden i bund og grund er et produkt af vor begrebsliggørelse, er forkert, idet et forsøg på at karakterisere den bevidsthedsuafhængige virkelighed med nødvendighed er betinget af eksistensen af en erkendende psykisk virkelighed og omvendt. Således repræsenterer enhver reduktiv opfattelse af forholdet mellem psyke og fysik, der søger at reducere psyken til fysik, eller omvendt, en overtrædelse af dette forhold.

Prætorius' antagelse om en sådan nødvendig sammenhæng mellem erkendelsesteoretiske og ontologiske forhold udmønter sig i formuleringen af en række principper – kaldet således fordi de hævdes at have samme gyldighed som den formelle logik – hvoraf de to centrale er 'Princippet vedrørende almen sproglig og videnskabsmæssig korrekthed' ('The principle of the general correctness of language and knowledge'), eller blot 'korrekthedsprincippet' og 'Princippet om den logiske relation mellem begreberne om

sprog, viden, handling og virkelighed' ('The principle of the logical relation between concepts of language, knowledge, action and reality') (s.40). I overensstemmelse med disse principper har en sprogbrugende person nødvendigvis evnen til at fremsætte korrekte udsagn om virkeligheden, der dermed er udtryk for viden herom. Disse udsagns respektive begreber om erkendelse, virkelighed, handling og sprog er endvidere kun meningsfulde ved at være defineret i forhold til hinanden. Man kunne måske sige, at medens på den ene side en abstrakt præcisering af et af disse begrebers mening (den filosofiske diskussion heraf) mislykkes ved ethvert forsøg på at udlede meningen af eller reducere den til et af de andre begreber, vil på den anden side ethvert konkret udsagn om et sagforhold, der involverer meningsfuld brug af et eller flere af disse begreber, forudsætte sprogbrugers evne til at fremsætte sande udsagn om virkeligheden.

Det kan ikke undgås at bemærkes, at Nini Prætorius' grundlagsovervejelser har tydelige rødder i den danske filosof Peter Zinkernagels anskuelser, som disse kom til udtryk i hans disputats *Omverdensproblemet* (1957), og i den bearbejdede engelske version heraf betitlet *Conditions for Description* (1962). I klar og befriende modsætning til den idiosynkratiske isolationisme som desværre har været et af kendetegnene ved nogle af de tænkere, hun deler disse rødder med, arbejder Prætorius derimod eksplicit, systematisk og grundigt med omverdenens nutidige filosofiske rørelser.

Som eksempler på psykologiske teorier, der ifølge Prætorius overtræder de forhold, der er udtrykt gennem hendes principper, skal jeg blot nævne Marr, Gibson og Bruner. Marrs og Gibsons respektive kausale perceptions-teorier er således begge udtryk for den fejl, at de forudsætter en bestemmelse af hvorledes stimuli og efterfølgende computationelle niveauer heraf repræsenterer træk ved den fysiske virkelighed, uafhængigt af, hvorledes et subjekt faktisk perciperer træk ved den fysiske virkelighed. Dette betyder ikke, at Marrs, Gibsons og mange andre lignende kausale redegørelser for perception ikke fortæller os noget om betingelserne for at percipere og misrepræsentere. Det betyder derimod, at der ifølge Prætorius ikke kan gives en fuldstændig forklaring af perception i empirisk specificérbare nødvendige og tilstrækkelige kausale termer.

Omvendt dømmes Bruner's kognitive antirealisme – i overensstemmelse med hvilken vores forskellige kategoriseringer af genstande og sagforhold i virkeligheden (dyrearter, farver, etc.) er blotte opfindelser – for fejlagtig, idet vi kun har mulighed for at afgøre hvorvidt en bestemt kategorisering er anvendelig på baggrund af træk, der i sig selv ikke er arbitrære udtryk for konventioner, og om hvilke træk vi således har viden og dermed kan skelne dem fra andre træk, hvorom andre kategoriseringer er anvendelige.

Kritiske bemærkninger

Lad mig slutteligt blot give antydningen af, hvor jeg mener, at indvendinger kan rejses over for Prætorius' grundanskuelse vedrørende forholdet mellem erkendelse og virkelighed.

Hvordan ved vi, at Prætorius' principper er nødvendigt sande? Svaret er, at vi ganske vist ikke kan bevise dem, men at deres korrekthed kan indses ud fra det forhold, at hvis vi overtræder dem, er vor anvendelse af de pågældende centrale begreber ikke længere 'på veldefineret vis meningsfuld'.

Men dette kriterium er ikke i sig selv veldefineret. Medens logikkens modsigelsesprincip eksempelvis synes at illustrere en uomgængelig betingelse for erkendelse (om end der ikke er enighed om hvori denne 'uomgængelighed' består), er det ikke klart, hvorvidt kriteriet på at begrebsanvendelse er veldefineret meningsfuld er sammenfaldende med at være modsigelsesfri. Med andre ord savner jeg en egentlig uddybning af hvad der forstås ved, at et begreb mister sin karakter af at være veldefineret meningsfuldt, når vi bryder et eller flere af Prætorius' principper.

Naturligvis er det klart, at principperne omhandler den ikke-sproglige virkelighed, og således ikke blot er formelle regler, der blot omhandler forhold i sproget. Men hvad menes – helt præcist – med, at der hersker nødvendige logiske relationer mellem de begreber som principperne omhandler? Dette spørgsmål savner jeg at få afklaret, ligesom jeg ikke forstår hvorfor Prætorius afviser selve muligheden af overhovedet at spørge til princippernes logiske status, det vil sige hvorvidt de er 'syntetiske' eller 'analytiske', 'a priori' eller 'a posteriori'. (s. 323). For så vidt principperne omhandler virkeligheden, savner jeg en præcisering af, i hvilket omfang principperne faktisk kan siges at afstikke betingelserne for hvad vi ved om denne virkelighed, hvilket savn kan illustreres med følgende spørgsmål:

I hvilken forstand er det ganske meningsløst, at et menneske (f.eks. læseren) kan forestille sig *muligheden* af at være deltager i et skeptisk scenarie a la Descartes? En sådan situation kunne eksemplificeres ved den vanlige filosofiske idé om, at jeg i virkeligheden 'blot' er en hjerne i et kar med næringsvæske, der af en eller anden 'ukendt instans' indgives præcis de oplevelser og tanker (inklusive 'erkendelsen' af, at Prætorius' principper er korrekte), som jeg nu engang har (tanker, der blandt andet omfatter forestillingen om, at jeg har en krop, osv.) uden at jeg véd, at at jeg ligger under for et massivt bedrag med hensyn til hvad der er årsag til mine perceptioner, etc. Skulle Prætorius' principper kunne forhindre mig i på konsistent vis at tænke denne mulighed?

Hvis Prætorius udelukker, at verden *kunne* være radikalt anderledes end vi forestiller os det – eksemplificeret ved sådanne skeptiske scenarier – bliver antagelsen af principperne da ikke selv et udtryk for en form for sprogvirkelighedsidealisme? Bemærk hertil, at Prætorius hævder, at forholdet mellem sprog og virkelighed er uanalyserbart i den forstand, at det er umu-

ligt at stille helt generelle spørgsmål om, hvorvidt vort sprog og begreber er i overensstemmelse med den ikke-sproglige virkelighed ('umuligt', fordi ingen af begreberne 'virkelighed', 'sprog' eller 'sandhed' kan defineres uafhængigt af den antagelse, at der er en sådan overensstemmelse) (s. 110).

Et sted hedder det ligefrem, at »den pris, vi synes at måtte betale for ontologisk og erkendelsesteoretisk konsistens, er, at vi aldrig vil være i stand til hverken at bevise eller betvivle, at vi har viden om og sprog hvori vi kan omtale virkeligheden korrekt, eller bevise eller betvivle at den virkelighed vi har viden om og korrekt kan tale om, er en virkelighed der eksisterer fuldstændigt uafhængigt af vor viden og beskrivelse af den, og som noget der er helt forskelligt fra vor viden eller vore sproglige beskrivelser heraf« (min oversættelse, s. 293).

En sådan formulering kommer ikke blot betænkelig tæt på hvad forskellige konstruktivister hævder. Men det forekommer mig endvidere, at denne pris vil være (i bogstavelig forstand) urealistisk høj, jævnfør den blotte umulighed af meningsfuldt at kunne forestille sig at vi – på den ene eller anden måde – tager grueligt fejl med hensyn til hvordan virkeligheden er indrettet. At vi med andre ord ganske vist har gode grunde – væsentligt set erfaringsmæssige sådanne – til at mene, at virkeligheden er indrettet på en bestemt måde, men at vi ikke desto mindre kan tage alvorligt fejl, og derved blive tvunget til at revidere de principper, som vi ellers fandt var nødvendige vilkår for beskrivelse af virkeligheden.

Det er ikke muligt for mig at yde et værk af Prætorius' format blot tilnærmelsesvis fuld retfærdighed i en anmeldelse. Bogen rummer ganske enkelt en overflod af filosofiske detaildiskussioner af sprog- og bevidsthedsfilosofisk stof, hvor hun ud fra de nævnte grundantagelser – for nu blot at nævne nogle få temaer – går i rette med Kripkes kausale referenceteori, Fodors repræsentationsteori for mentalt indhold, Wittgensteins såkaldte privatsprogsargument og søger alternative præciseringer af begreber som 'sandhed', 'identitet', 'intentionalitet', 'intersubjektivitet' og mange andre i en vedholdende dialog med – og oftest i opposition til – dominerende filosofiske opfattelser.

Sluttelig kan jeg ikke undertrykke et enkelt stilistisk suk: Jeg finder det ejendommeligt, at Prætorius så hyppigt som det faktisk er tilfældet anvender vendinger som 'absurd' og lignende kraftudtryk om sine modstanderes synspunkter (dette træk hører i øvrigt til et af 'kendemærkerne' ved den zinkernagelianske tradition, jævnfør ovenfor). Argumenter og antagelser skal vurderes på baggrund af deres gyldighed. Det kan meget vel være, at de tager fejl ('hele bundtet'), men at overbevise læseren om dette skulle gerne udvirkes gennem ens argumentation – og intet andet. Dette er så meget mere ejendommeligt, når man netop tager Prætorius' evner og systematiske villighed til (som allerede nævnt) at tage modstandernes synspunkter grundigt og alvorligt under behandling.

Nini Prætorius' bog *Principles of Cognition, Language and Action. Essays on the Foundations of a Science of Psychology* er et særdeles velskrevet og velargumenteret værk. Slet og ret en kraftpræstation, om hvilket man måtte ønske, at dets centrale problemstilling kunne ansøre mange psykologer både herhjemme og i udlandet til med Prætorius grundigt at overveje deres fags fundamentale problemer – hvis de i øvrigt måtte være af en sådan opfattelse, at psykologien har et konsistent grundlag.